

О. Герман

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ РУХ НА ПОДІЛЛІ ТА В ГАЛИЧИНІ НАПЕРЕДОДНІ СТВОРЕННЯ ТОВАРИСТВА "ПРОСВІТА"

Анотація. Стаття включає дослідження діяльності національно-культурних об'єднань в Україні, визначення впливу "Просвіти" на активізацію національної свідомості, дослідження участі керівників та членів товариства в різних формах його діяльності на Поділлі.

Національно-культурний і просвітницький рухи в Україні мали свою динаміку розвитку, певні фази зростання і спаду активності. Цим питанням присвячені матеріали в монографіях В.Голубничого і А.Кребера, в "Енциклопедії українознавства", у працях інших вчених¹. Відомий український науковець Д.Антонович визначає національно-культурний рух як історичний процес перехрещування культурних впливів, при якому проходить взаємозбагачення націй духовними надбаннями різних народів і розкривається у повній мірі їх самобутність².

Деяку іншу думку мають вчені П.Кононенко та М.Семчишин. Вони вважають, що національне утвердження було і є визначальним в плані його культурного прогресу, що прогрес української науки і культури набере особливого розмаху лише при державному утвердженні корінної нації. Цієї ж позиції дотримується і В.Лісовий³. Відомий український вчений М.Грушевський завжди наголошував на необхідності вивчення українського національно-культурного руху не з його історії, а ще з передісторії⁴.

Вважаючи, що такі підходи знаходяться не в суперечливості, а взаємодоповнюють один одного, під національно-культурним рухом будемо розуміти духовний процес самоутвердження нації. Це динаміка розвитку національної культури, що бере свої початки з її праісторії, охоплює сфери як свідомості так і буття людини й суспільства, опираючись на духовну спадщину і розвиваючись у взаємозв'язку з світовим культурним досвідом та прогресом.

Відомий історик і культуролог М.Семчишин розглядає просвітницький рух як форму поєднання освіти, науки та мистецтва з метою широкої популяризації та поширення їх на українських землях⁵. Висловлюючи офіційну думку радянських владних структур у п'ятому томі "Історії Української РСР", автори наголошували, що просвітницький рух створювався з ініціативи "ліберально-буржуазних і дрібнобуржуазних націоналістичних кіл" з метою залучення робітників і селян до боротьби під своїм націоналістичним прапором⁶. Така протилежність поглядів на просвітництво викликана ідеологічними позиціями авторів і вказує на необхідність дати історичне визначення цього процесу.

Професор Т.Комаринець характеризує просвітницький рух як процес "відновлення і плекання національної пам'яті і свідомості, наповнення його поняттям "національна гордість"⁷. Опіраючись на проведений аналіз наукових матеріалів з вказаних питань, просвітницьким рухом вважатимемо процес гуртування і діяльності інтелігентських громад з метою масового поширення серед українського населення освітніх та культурних надбань і пробудження національної відомості.

Просвітництво в Україні виникло як активна форма самозбереження нації шляхом пробудження національної свідомості через поширення поміж українства історичних, освітніх та культурних надбань народу.

Його передісторія включала в себе такі процеси, як: просвітницькі місії українських вчених та студентів в XVI-XVII ст., організацію братств і братських шкіл,

видрук українською мовою освітніх, духовних та наукових книг, заснування в Україні вищих навчальних закладів з одного боку, та нестримну тягу до освіти, культури і господарництва народних верств з іншого. Ці фактори дозволили підняти на початку другої половини XVII ст. самосвідомість українства до рівня, який породив національно-визвольний рух та спробу утвердження державності.

Перший період просвітництва бере початок у 80-90 роках XVIII ст. Настоятелі та слухачі заснованого в 1787 р. при Львівському університеті українознавчого інституту "Студіум Рутенум" несли своїм парафіянам у проповідях повагу до історії свого народу, до його мови, традицій, культури. В цей час на Східній Україні таку місію виконувала російськомовна преса, де письменники та науковці публікували історичні, народознавчі та літературні матеріали про Україну, її народ, його звичаї та самобутність.

Другий період просвітницького руху починається з 10-20 рр. XIX ст., коли через розгалужену сітку парафіальних шкіл при церквах у Західній Україні та створення цілої серії науково-мистецьких альманахів й об'єднань на Сході значно підвищується пізнавально-освітній рівень українського населення. На Поділлі, яке було розчленоване поміж сусідніми державами, знайшли місце усі вищезазнані форми просвітньої діяльності.

Третій період становлення просвітництва зумовлений новою хвилею у національному пробудженні українства на початку 30-х рр. XIX ст. Постійна потреба в погодженні та об'єднанні дій у питаннях відродження національної свідомості приводить до появи національно-культурних організацій і товариств, серед яких "Руська трійця", "Кирило-Мефодіївське Братство", "Громада", "Головна Руська Рада", "Галицько-Руська Матиця", "Собор Руських Учених" та інші. Поява "Зорі Галицької", "Русалки Дністрової", "Кобзаря", "Основ", "Діла" та інших видань українською мовою значно підняв її престиж і викликав повагу⁸. Ця хвиля принесла ідеї про введення нового українського правопису, про перехід на українську мову навчання у школах та сімназіях, про видання українських газет та журналів.

Молоді просвітители поклали основну надію на пробудження народних мас, вивчали їх мову, традиції, обряди, історію, справами доказували свою єдність з народом. На допомогу молодим подільським ентузіастам прийшли національно свідомі інтелігенти з Великої України: П.Куліш, Марко Вовчок, В.Антонович, які надавали як моральну так і матеріальну підтримку. Ю.Охримович пише: "Для українців збручанських в тодішньому їх розділенні і пригнобленні від усяких перепон і заборон, Галичина була наче вікном у свободну далечинь українського розвою, що давало йому вихід навіть на випадок найбільших утисків з боку Росії"⁹.

Досліджуючи процес становлення просвітництва на подільських землях після 1848 року ми бачимо, що перед "весною народів" немає особливих історичних слідів активної підтримки ідей Руської трійці та їх заклику про повернення до рідної української мови. Навпаки, є багато відомостей про те, що широкознаний москвофільський діяч І.Наумович у цей час навіть в духовній семінарії підтримував і проголошував свої польські симпатії. Активну допомогу в цьому йому надавав о.М.Попель. "Народовці", що були у меншості, шукали різні форми протидії ідеям зросійщення українців¹⁰.

Відомий подільський священик і громадський діяч Степан Качала у книжці "Згадка за бл. п. Григорія Яхимовича Митрополита Галицької Руси" так описує цей період життя свого краю: "Згадав я за рік 1848. Яким же застав нас той рік? Народ убогий, неосвічений і в неволі, обряд наш грецький змінений і принижений, а мова руська, та найдорожча спадщина, по батьках наших, та мова, якою колись промовляли князі наші, якою говорили в дворах королів польських, та мова руська вигнана з уряду і школи під убогу стріху селянина, так що не один русин, вихований в таких школах, де не чув руського слова, не був на своїм набожестві, встидався своєї мови і обряду, кидав

своє і чіпався чужого..."¹¹

Створений у 1848 році тернопільський відділ "Головної Руської Ради" поставив перед собою завдання зблизити українців по обидва боки Збруча на основі їх національної самобутності. В Тернополі була заснована державна восьмикласна єімназія, директором якої став українець І.Прокопчиць¹².

Досліджуючи тогочасні публікації та наукові роботи істориків М.Чубатого, С.Конрада, Б.Остап'юка, ми бачимо, що на Поділлі ідеї "народовців" продовжують розвивати Д.Тинячкевич, С.Качала, М.Чачовський, І.Пуллой, О.Барвінський та інші¹³. У 1865 р. М.Чачовський засновує у Тернополі таємну студентську організацію "Громада", яка проводила активну просвітницьку роботу серед подільської молоді. Головою цього об'єднання був обраний І.Пуллой, згодом відомий вчений та винахідник пізніше названих рентгенівських променів¹⁴.

"Громада" була заснована на зразок київського одноіменного товариства, яке було організоване В.Антоновичем. Вплив шевченківських ідей на молодь Галичини та Поділля став очевидним. Метою подільської "Громади" була не політична, а культурно-просвітницька робота. Вступаючи у членство товариства, кожен повинен був скласти присягу, що впродовж свого життя безкорисно буде служити рідному народові, що ніколи не зрадить ідеям національного патріотизму¹⁵.

У державній єімназії в Тернополі тоді не вивчали ні української мови, ні історії України, тому метою "Громади" була самоосвіта у цих питаннях. Члени товариства читали твори Т.Шевченка та інших письменників, влаштовували вечори та диспути. Вони мали свою бібліотеку - найцінніше майно, яке перевозили з місця на місце, коли "Громада" міняла місце свого перебування. За п'ятдесят років своєї діяльності тернопільська "Громада" виконала велетенську виховну роботу у формуванні українського національного характеру серед подільської інтелієенції.

Членами цього товариства були М.Борисікевич, лікар-окуліст, опісля професор університету в Грацу; Г.Чубатий, студент духовної семінарії, а згодом парох с.Ступки; С.Дністрянський, культурний і громадський діяч; Л.Рудницький, державний урядовець, та інші. Невдовзі вони стали одними із фундаторів філій та осередків "Просвіти" на Поділлі.

Територіальні та історичні межі Поділля не є однозначними. Були часи, коли воно займало майже всю площу Подільського нагір'я, а були періоди, коли обмежувалося лише середньою його частиною¹⁶. У фундаментальному історико-етнографічному дослідженні "Поділля"¹⁷ висловлюється думка, що основою історико-етнографічного районування мають бути три ознаки: історичні особливості розвитку краю, побутування комплексу традиційно-побутової культури та крайова (етнорегіональна) самосвідомість населення.

Різні погляди на це питання ми знаходимо в роботах сучасних вчених. Так В.Самойлович до Поділля включає нинішню Вінницьку та Хмельницьку (без Славутицького району) області, а також Любарський, Андрушівський і Бердичівський райони Житомирської і Балтський район Одеської області¹⁸. В деяких працях історики відносять до Поділля територію трьох нинішніх областей: Вінницької, Хмельницької та Тернопільської¹⁹.

Беручи за основу історико-етнографічний характер аналізу²⁰, у своєму дослідженні включатимемо в зону охоплення подільського регіону ту територію, яка зафіксована в історичній пам'яті людей. Її західна межа проходить через Бережанщину до Дністра, південна йде вздовж річки Дністер і закінчується в північній частині Одеської області, східна межа умовно проходить по лінії міст Балта-Гайсин-Липовець, а північна між Староконстантиновим та Почаєвом²¹.

Українство поєднує в собі одночасно етнос, мову й культуру, несе в собі феномен

національного колориту та самобутності. Кононенко П. вказує на необхідність комплексного підходу до понять "українство", "територія" і "національна свідомість". На таку потребу звертають увагу також Ю.Бондаренко, І.Пасічник, Ф.Георгієв та інші науковці²².

З питань формування та функціонування національної свідомості та самосвідомості надруковано ряд наукових праць вітчизняних й зарубіжних вчених²³. Опираючись на їх дослідження, ми під національною самосвідомістю (носієм якої виступає нація) будемо розуміти усвідомлення народом своєї власної гідності, національних цінностей, традицій, свого невід'ємного права бути суб'єктом історії власного розвитку та господарем національних надбань на отчій землі.

Не можна не погодитися з відомим словацьким вченим Й.Виростом, що рівень національної самосвідомості особи обумовлюється наявністю певних індексаторів з суспільним рівнем національної свідомості²⁴. Звично свідоме виступає аналітично-узаконеним, а самосвідоме сприймається часто як традиційно прийняте. Тому при дослідженні впливу просвітницького руху на активізацію національної самосвідомості ми будемо оперувати попередньо проаналізованими поняттями, виходячи з суспільно-культурних особливостей Поділля та опираючись на історичні документи й факти.

Започаткування своєї діяльності товариство "Просвіта" бере у Львові при активній участі національно свідомих представників інтелієнції Галичини та Поділля. Після створення товариства для просвітньої та культурно-видавничої справи "Галицько-Руської Матиці", статут якого був розроблений С.Качалою разом із заступником голови Головної Руської Ради, священником з Увисли Гусятинського повіту Іваном Борисікевичем, широко розгортається видавнича діяльність. Однак, у 60-тих роках керівництво "Матицею" захопили москвофіли.

У 1867 році чеські просвітяни заснували у Празі товариство "Матиця люду", у Кракові утворилося "Товариство приятелів освіти люду" з філією у Львові. Назривала необхідність створення української просвітницької організації²⁵.

Степан Качала в січні 1868 року висловив думку про створення нового об'єднання, основною метою якого повинна стати потреба свідомої інтелієнції " поширювати просвіту в моральному, історичному та світоглядному напрямках шляхом видання популярних книжок, брошур і т.п. на мові, якою розмовляє народ."²⁶

Цей заклик активно підхопила молодь і на засіданні студентської громади у Львові організується ініціативний комітет, до якого увійшли професори єімназії та учительської семінарії Анатоль Вахнянин, Юліян Романчук, Омелян Партицький, Олександр Борковський, службовці Корнило Сушкевич, Михайло Коссак, студенти Андрій Січинський, Олександр Огоновський. Степан Качала разом з Миколою Устияновичем і Володимиром Терлецьким розробили перший тимчасовий статут "Просвіти". Підготовлений в березні 1868 р., він був представлений у Галицьке Намісництво і після певного доопрацювання його затвердили рішенням N 3491 від 2 вересня 1868 року²⁷.

У його основу був покладений аналіз позитивних та негативних сторін досвіду діяльності передвісників "Просвіти". "Пізнати народ свій, - говорилося у цьому документі,- в цілій його величі та мудрості душевній, з всією недужою й темною його стороною, а відтак взятись за лікування хворого організму і за надання йому поживних страв - се діло розумне, хоч і трудне."²⁸

Після затвердження статуту, основні положення якого видрукував місячник "Правда", вибирається конституючий комітет для формування членства у товаристві та організації установчих зборів "Просвіти". Головою комітету був обраний Анатоль Вахнянин.

Summary. The article deals with the investigation of the national-cultural societies activity in Ukraine, estimation of the "Prosvita" influence on the activation of the national consciousness, investigation of the influence of the character and forms of its activity in Podilya.

Список літератури

1. Голубничий В. Суть української культури і української культури в діаспорі.- Торонто, 1965.- С.10; А.І.Кroeber. Culture Patterns and Process.- New York, 1948.- р. 152-153; Енциклопедія українознавства: В 10 Т.- Львів:НТШ, 1993.-Т.1.- С.5-6.
2. Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича.- Київ: Либідь, 1993.- С.17-25.
3. Кононенко П.Українознавство: навч. посібник.-К.:Заповіт, 1994. -С.260 - 262; Семчишин М. Тисяча років української культури.- К.,1993. -С.ХХІ-ХХV; Лісовий В. Етнос і нація.// Вісник АН України.-1993.-N 10.- С.52;
4. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11-ти томах. К.,1991.- Т.1.-С.21.
5. Семчишин М. Тисяча років української культури.- К.,1993.-С.411-412.
6. Історія Української РСР: В 10-ти томах.- К.: Наук. думка, 1983.-Т.5.-С.160-170.
7. Комаринець Т. Державна мова і двомовність.-Львів:Основа, 1994.-С.29.
8. Лукасевич Л. Нарис історії української преси 1816-1930.-Варшава,1938.- С.24-25.
9. Охримович Ю. Розвиток української національно-політичної думки.- Львів,1922.-С.73.
10. Чубатий М. Історія Тернополя і Тернопільщини // Шляхами Золотого Поділля: В 3-х томах. - Філядельфія.ПА,1983.-Т.3.-С.45-47.
11. Качала С. Згадка за бл. п. Григорія Яхимовича Митрополита Галицької Русі.-Львів, 1868.- С.7-8.
12. Герман О.,Гринчуцький В. Товариства "Просвіти" як обереги культурно-освітньої спадщини //Культурне відродження в Україні.-Тернопіль,1993.-С.183-184.
13. Шляхами Золотого Поділля // Реєональний історичномемуарний збірник Тернопільщини. В 3-х томах. Філядельфія: ПА,1983.-Т.3.-С. 213-219.
14. Ілюстрований календар товариства "Просвіта" з літературним збірничком на переступний 1920рік.-Львів,1919.-С.316.
15. Rocznik Kolka Naukowego w Polsce.-Tarnopol, 1892.- S.59.
16. Карачківський М. Опис Поділля з 1819 року В.Рудницького: До історії Поділля початку ХІХ ст.//Студії з історії України.-К.,1929.-С.96-111.
17. Поділля / Артюх Л.Ф., Балушок В.Г., Болтарович З.І.,та ін.-К.:Вид. НКЦ "Доля".- 1994.-С.9.
18. Самойлович М. Українське народне житло: (Кінець ХІХпочаток ХХ ст.).- К.,1972.-С. 19,31.
19. Історія міст і сіл Української РСР: Тернопільська область.-С.9.
20. Гуменюк С.К. Як складалася територія Поділля : Тези доп. Подільської історико-краєзн. конф.-Хмельницький,1965.
21. Миколаєвич Р.,Тесля І. Західне Поділля в історичних картах//Шляхами Золотого Поділля.-Філядельфія,1983.-Т.3.-С.21-29.
22. Кононенко П.Українознавство : навч. посібник. -К.: Заповіт, 1994. -С.12; Бондаренко Ю., Пасічник І. Школа: Проблеми ментальності та національної самосвідомості // Слово і час.- 1993.- N9.-С.70-78; Георгиев Ф. Сознание, его происхождение и сущность.-Москва,1976.-С.-60-84.

23. Див.: Выготский Л. Сознание и самосознание.-Москва, 1972.-С.26-33;
Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні.-К.,1992.-С.18.
24. Вирост Й. Національна самосвідомість і проблеми визначення і аналізу // Філософська і соціологічна думка.-1990.-N 7.-С.64.
25. Дорош І. Степан Качала.-Тернопіль,1995.-С.12
- 26.Збаражчина: В 2 т.- Нью Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1975.-Т.1.-С.260
27. Брик І. Сімдесят літ тому //Календар Просвіти, Львів, 1938.-С.57.
28. Статут товариства "Просвіта"//Правда.-1868.-9 верес.